

Het in 1991 door de gemeente Delft gestarte architectonische experiment is voltooid. In de oude binnenstad is een hele woonstraat in één keer gebouwd, maar dan perceelsgewijs en naar ontwerpen van verschillende architecten. Petite Belgique zoals het indertijd in Architectuur/Bouwen werd gedoopt zal stellig een toeristische trekpleister worden, maar is het ook architectonisch een geslaagde onderneming? De meningen zijn verdeeld, een nadere analyse is gewenst.

Cees Boekraad

Belgische toestanden in Delft

Fotografie: Faz Keuzenkamp, Pijnacker, tenzij anders vermeld.

In één - en niet het minst belangrijke - opzicht is het experiment aan de Schutterstraat in Delft geslaagd. De nieuwe straat is een feit: zeventien huizen ontworpen door vijftien verschillende architecten worden bewoond door de opdrachtgevers, waaronder liefst vijf architecten in eigen persoon. Het begon indertijd met het verspreiden van inschrijvingsformulieren onder gegadigden, waarin zij verzocht werden te verklaren een huis voor zichzelf te willen laten bouwen, de canonverplichting te zullen afkopen en te voldoen aan door

een supervisor te stellen eisen en randvoorwaarden. Voorkeuren voor breedte van de gewenste kavel en de ligging in de straat konden vermeld worden.

Het hele idee om de vernieuwing van het binnenstedelijke gebied rond de Doelentuin te starten met perceelsgewijs bouwen naar ontwerpen van verschillende architecten komt uit de koker van de supervisor Fons Verheijen. In een bij het inschrijvingsformulier verstrekt boekje legt hij de eisen en voorwaarden die hij aan opdrachtgevers en architecten oplegt, nader uit. Deze

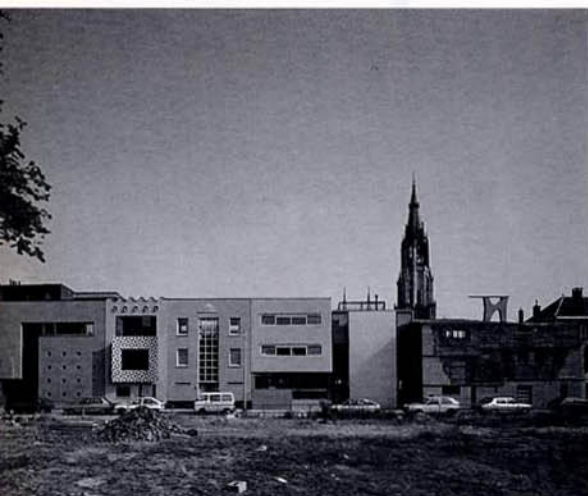
worden in een reeks tekeningen en diagrammen gepreciseerd. Zij betreffen het profiel van de bouwmassa, de onder-, midden- en bovenbouw van de voorgevel en het totaalbeeld. Het geheel wordt gecompleteerd door het voorschrijven van materialen en kleuren in het hoofdvlak van de voorgevel en een lijst van veertig aanbevolen architecten die volgens hem tot één familie behoren.

Over de motivatie van dit bijzondere stelsel regels en de begrippen die erbij

te pas komen laat Verheijen in een recent gesprek weten: "Als je niets doet gaat het gewoon mis, dus moet je randvoorwaarden stellen, al zijn ze nog zo triviaal. Eigenlijk maakt het ook niet uit wat voor voorwaarden je stelt. Wel geeft elke andere randvoorwaarde een andere uitkomst. Het moet coherent zijn. Ik heb hier bewust een ander stelsel gekozen dan waarmee de binnenstad is opgebouwd, uitgezonderd het in de rooilijn bouwen. De traditionele grachtengevels zijn vrij vlakke 'gordijntjes' zonder sculptuur, alleen de toppen

zijn verbijzonderd. Ik heb een bovenlijn ingevoerd. Iedereen moest op 9,70 meter uitkomen - het maakte niet uit in wat voor materiaal. Verder moest er zodanig in de rooilijn en in een standaard materiaal worden gebouwd dat de rooilijn 'won'. Er werd geen percentage aangegeven. Men mocht naar voren en naar achteren om 'sculptuur' te maken. In vergelijking met de oude stad heb ik dus sculptuur en een gladde lijn uitgewisseld tegen een vlakke gevel en afwisselende geveltoppen. Ik wilde daarmee aantonen dat je niet 'Anton Pieck'

hoeft te bouwen; dat je met modernistische architectuur in de stad hetzelfde effect kunt bereiken, uitgaande van de veronderstelling dat modernistische architectuur een uitdrukking van deze tijd kan zijn. Ook een lange gevel in de binnenstad kan gestolde cultuur van dat moment zijn. Wat is het kenmerk van modernistische architectuur? Er wordt veel meer vrijheid gepermitteerd in de plattegrondontwikkeling, er is geen standaard typologie. En de architectuur is geneigd te laten zien wat er binnen gebeurt. De gevel is niet een gordijn,

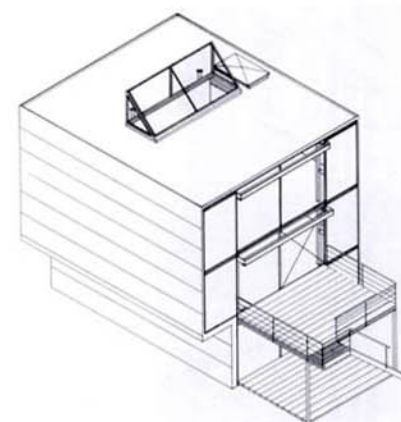
SCHUTTERSTRAAT

Schutterstraat 1. Ontwerp: Milieukundig onderzoek- en ontwerpBureau BOOM (Ernst Israels), Delft

Dit hoekhuis (14,2 m x 6,5 m) vormt een overgang tussen de oude lage bebouwing aan de Pluymptot en de nieuwbouw aan de Schutterstraat. Het is een atelierwoning, waarvan de werkruimte met dubbele verdiepingshoogte aan een plaatsje ligt. Op de hoek ligt op de begane grond een slaapkamer, erboven een woonkamer. Een woonkeuken geeft toegang tot een ruim dakterras, waarop een vloekas voor een verticaal accent zorgt. In dit zeer markante in houtskelbouw opgetrokken huis, waarin de ontwerper zelf woont, zijn talloze milieuvriendelijke bouwtechnieken toegepast.

1

Architectuur/Bouwen 1994-8

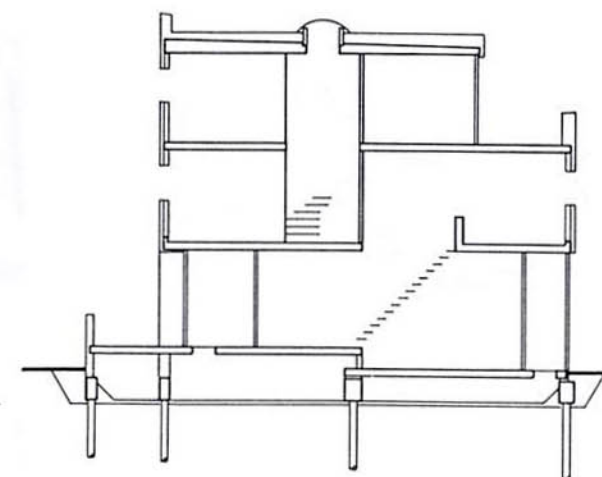
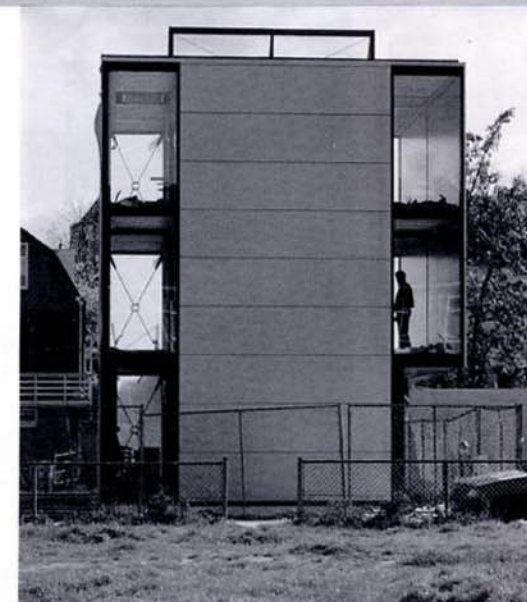

Schutterstraat 3. Ontwerp: Cepezed (Jan Pesman), Delft

De rij van huizen die ten opzichte van het trottoir twee meter terugliggen begint met een bijzonder exemplaar: één waarin een poortje is opgenomen. In afwijking van de meeste huizen waarvan de constructie bestaat uit bouwmuren van kalkzandsteen en een overspanning van betonnen plaatvloeren, is hier voor een stalen frame gekozen, bekleed met een vliesgevel van stalen sandwich panelen en grote glasvlakken. De open plattegrond (7,0 m x 8,6 m) ontwikkelt zich rond een vrijstaande schijf voor de leidingen, waarlangs de trap in dwarsrichting omhoog gaat. (Foto: Peter de Ruig, Den Haag)

3

Architectuur/Bouwen 1994-8

Schutterstraat 5. Ontwerp: De Jong Hoogveld de Kat Architecten, Utrecht

Traditioneel woonhuis (7,0 m x 11,60 m) met de keuken aan de verhoogde straatzijde. Bijzonder is de woonkamer aan de tuin over dubbele verdiepingshoogte met een entresol waarlangs men de eerste verdieping bereikt.

5

31

maar een uitdrukking van de structuur. Dan is het middel sculptuur interessant.

ter dan een vlakke gevel. Zodra je die sculptuur geïntroduceerd hebt, die voor onrust zorgt, heb je elders rust nodig: een vaste rooilijn en gevellijn. Dat is de redenering. Het materiaal van de gevel was voorgeschreven: grijze stuc. De kleur van de kozijnen: wit. Alle huizen, behalve de hoekhuizen hebben tussen de rooilijn en het trottoir een strook van twee meter die naar eigen believen kon worden ingevuld. Dat is des stads: een strook om de eigen individualiteit te botvieren."

Overtreed de regels!

Het stellen van regels is één ding, het hanteren een ander. Dit vraagt om begeleiding, maar zo geeft de supervisor toe, daarvan is nauwelijks sprake geweest. "Dat was ook moeilijk. Iedereen had moeite met de prijsvorming. Beslissingen lieten soms lang op zich wachten. Daarna volgden steeds weer wijzigingen en bezuinigingen. Ik vroeg wel om de drie maanden tekeningen en kleurenschema's, maar die wijzigden om de dag. Dus het lukte me niet een

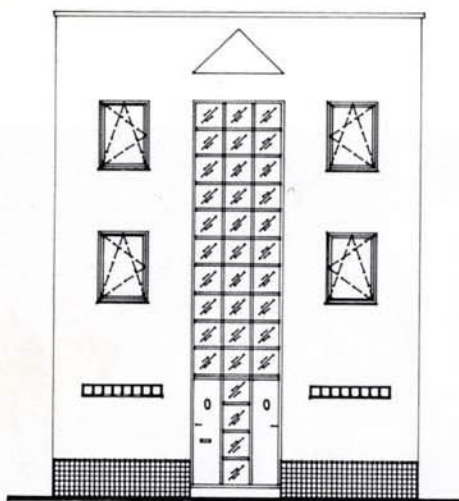
echt goed overzicht te krijgen. Ik moest vertrouwen op het stelsel vooraf en dan maar zien wat er gebeurde. Zo is het in de geschiedenis ook gegaan. Van echte begeleiding en controle is geen sprake geweest." Dat strookte overigens geheel met de dynamiek van het experiment zoals Verheijen die had ingebouwd. "Mijn devies was: 'Ga balanceren op het scherp van de snede. Probeer er uit te halen wat er in zit.' Het had ook te maken met de discussie die ik met de gemeenteraad had. De

raad kon zich alleen maar voorstellen dat er één grijs blok kwam, wat verder geen expressie had. Ik kreeg het voordeel van de twijfel. Daarom heb ik tegen de architecten gezegd: 'We hebben een stelsel, maar probeer zoveel mogelijk nieuwe oplossingen te krijgen.' Als je ernstig wou zondigen moest dat in overleg met mij. Dat overleg is overigens heel miniem geweest. Als supervisor krijg je een spiegel voor jezelf als architect. Je hebt te maken met vijftien

vreselijk eigenwijze en verwaande architecten die denken dat ze absoluut god zijn en vinden dat hun buurman moet veranderen vanwege hun eigen briljante plan. Ik ben wat milder geworden en wat kwaadaardiger tegenover architecten."

Hamerstuk voor Welstand

Dat de procedure op het vlak van het verkrijgen van goedkeuringen goed heeft gewerkt staat buiten kijf. Geen van de individuele architecten is naar de

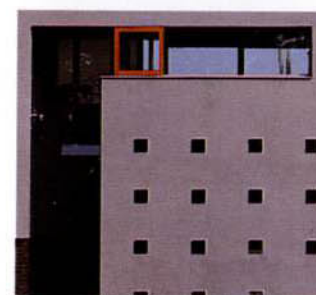

Schutterstraat 9. Ontwerp: Molenaar & Van Winden Architecten, Delft

Opvallend huis (5,40 m x 10,25 m) vanwege de gevelbehandeling. Een erker op de eerste verdieping die wordt begrensd door een hol vlak en geheel is bekleed met Delfts Blauwe tegels, geeft aan dat daarachter de woonkamer ligt. Een licht uitbollende raampartij op de bovenste verdieping en een vrolijk golvende daklijn benadrukken dat het hier eigentijdse gevelarchitectuur betreft, waarachter een vrij traditionele plattegrondindeling schuil gaat.

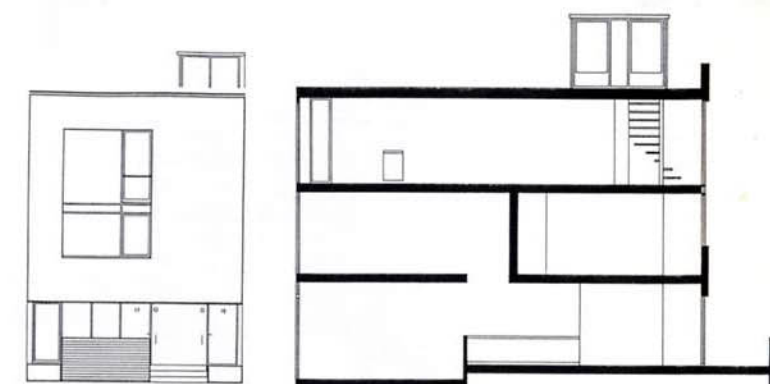
Schutterstraat 7. Ontwerp: Ir. T. Siemerink BI, Delft

Een geheel symmetrisch opgezet, ruim woonhuis (7,30 m x 12,0 m) dat is georganiseerd rond een centraal gelegen trappenhuis. Aan de straat liggen slechts een berging en de entree. De halve steektrappen zijn aangewend om vele verschillende vloerniveaus te introduceren. Eigen woonhuis van de architect.

Schutterstraat 11-13. Ontwerp: Van Roosmalen Van Gessel Architecten, Delft

Ook in dit tweede atelierhuis (9,0 m x 9,5 m) woont het architecten echtpaar zelf. De hele begane grond wordt in beslag genomen door het atelier, alle slaapkamers liggen op de eerste verdieping terwijl het wonen en koken zich op de tweede en derde laag afspeelt, visueel verbonden door een majestueus overdekt terras over dubbele verdiepingshoogte met uitzicht op de Nieuwe Kerk. Een kleine erker aan de straatkant biedt uitzicht op de Oude Kerk. (Bovenste foto: architect)

Schutterstraat 15-17. Ontwerp: Ir. P.J.A. van Slobbe Architect, Delft

Binnen één bouwvolume (7,20 m x 11,80 m) zijn twee geheel gescheiden woningen gerealiseerd. De begane grond en de tweede verdieping zijn voor wonen bestemd, terwijl de tussenverdieping opgedeeld wordt ten behoeve van twee slaap- en badkamers. De open, geordende plattegronden vinden hun pendant in een strenge voorgevel die op de begane grond tussen de beide voordeuren een roestvrij stalen plaat vertoont en één groot raam over de verdiepingen.

Welstandscommissie geweest. Verheijen heeft met vaste hand en een

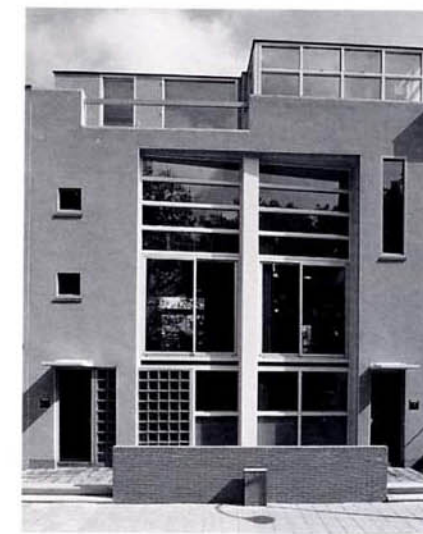
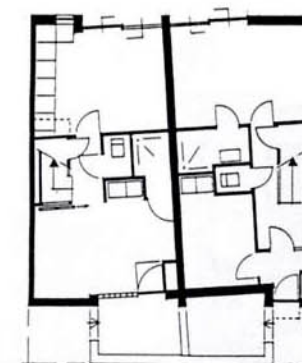
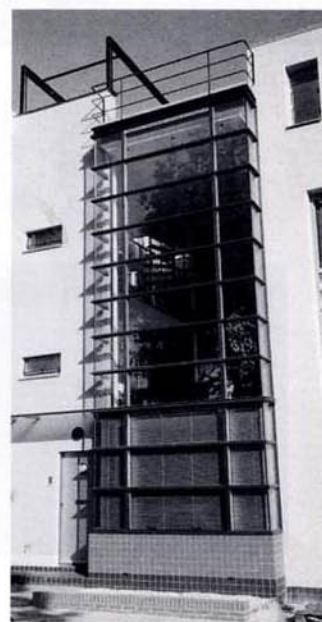
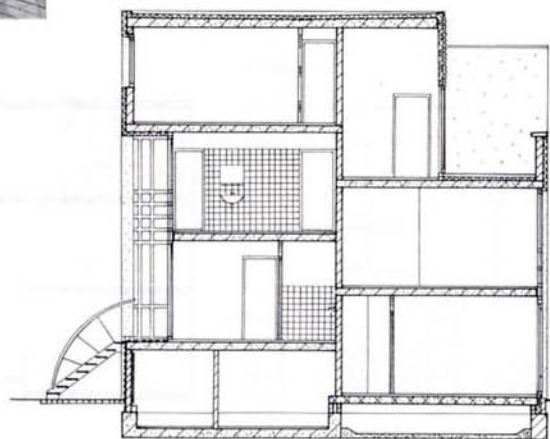
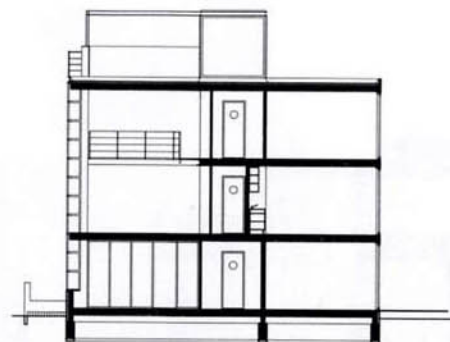
goede blik een compositie gemaakt van alle woningen en die als één pakket bij de commissie neergelegd. Opgelucht constateert hij: "Het is daar een hamerstuk geweest. Het zou ook vervelend zijn als iedereen daar persoonlijk heen had gemoeten. Er is altijd wel iets aan te merken op een detail, maar op de hele wand maakt dat niets uit. Je moet door je ooghaars kijken naar de totale wand en niet naar individuele oplossingen en dan genieten van hetgeen je ziet als je er langs loopt."

Sfeer hoort bij binnenstad
Verheijen zelf is positief over het eindresultaat. "Doordat in de Schutterstraat grotendeels individueel gebouwd is, met kleine tijdsverschillen, ongelukjes en ad hoc oplossingen is er een sfeer ontstaan die bij de oude binnenstad hoort. Als we het aan één aanne-mer hadden gegeven, was het niet geworden wat het nu is. Dus het individueel aanpakken en het de bewoners zelf laten oplossen is een wezenlijk onderdeel van het geheel. Over het om-

gaan met de voorgeschreven zones en lijnen zijn dan ook geen afspraken gemaakt. In de praktijk zie je dat die grenzen ad hoc tot stand zijn gekomen. De doorgaande bovenlijn is ingebracht om een heilzame rust te krijgen. Hoe iedereen dat gedaan heeft is individueel en zeer verschillend. Dat Mole-naar & Van Winden bijvoorbeeld voor de bovenlijn 'kantelen' bedenken en zo dat lijntje aantasten daar heb ik van genoten! Ton van Bergen onderbreekt de gevel en maakt een steegje van be-

tonsteen dat naar binnen gaat. Hij maakt gewoon een zijgevel. Dat is fantastisch. Dat vind ik zo'n heerlijke 'zon-de' die het juist zo aardig maakt. De structuur van het gebouw komt goed tevoorschijn. Ernst Israels gaat op een high tech manier om met ecologische middelen. Hij doet continu uitvindingen. Net als zijn buurman Cepezed, zoekt hij voortdurend opnieuw details, is hij heel individueel en eigenzinnig bezig. Zijn metselwerk is wat rommelig gegaan, maar dat hoort bij het verhaal.

Art Nieuwpoort is tegen de afspraken in de kozijnen in hout gaan uitvoeren. Maar dat is allerm minst storend. En zo gebeurt er wel meer. Bas Gremmen heeft een felle kleur geel toegepast, maar die weegt weer op tegen het pregnante blauwe tegeltableau even vederop. Cepezed heeft geen stuc in de gevel toegepast, maar zich wel heel ingetogen gedragen. Expressionistische high tech architectuur was niet op zijn plaats geweest. Aan Böhtlingk heb ik vanwege de atmosfeer gevraagd zijn

**Schutterstraat 19. Ontwerp: Hoenders Dekkers
Zinsmeister Architecten, Delft**

Dit is het enige huis (6,0 m x 10,7 m) met een vanaf de straat toegankelijk souterrain (voor berging). De ingang is daardoor opgetild en wordt bereikt over een steektrapje in de voorzone. Om de eetkeuken aan de tuin te bereiken moeten bijna evenveel treden weer worden afgedaald. De split-level-vloeren met trappen in de middenzone leiden uiteindelijk tot een hoge slaapkamer aan een terras. In de voorgevel buigt een raampartij over twee verdiepingen naar binnen. (Foto: Paul Steunebrink, Den Haag)

Schutterstraat 21. Ontwerp: Ir. J.A.M. Witte, Delft

De erker aan de werkkamer op de begane grond zet zich geheel beglaasd en horizontaal geleed voort tot aan het dakterras. Hierdoor is vanaf de straat door de vide in de woonkamer op de eerste verdieping de doorgaande spiltrap zichtbaar die alle verdiepingen inclusief de daktuin verbindt. Binnen de beperkte maten (5,4 m x 10,6 m) en een traditioneel plattegrondschematische is een zeer ruimtelijke en expressieve oplossing bereikt, die de eigen woonvoorkeur van de architect-opdrachtgever verraadt. (Foto: architect)

Schutterstraat 23. Ontwerp: Architectenbureau Böhtlingk, Maasland

Ook in dit huis (6,0 m x 10,0 m) is de verhoogde entree aanleiding geweest een splitlevel in te voeren, die door het aanbrengen van vides en een glazen trappenhuis voor ruimtelijke effecten zorgt. Het wonen is georiënteerd op het voorterras aan de straat. Volgens de architect herinnert de trespakrand aan de 18de eeuwse lijstgevel met brede dakrand. (Foto: Janine Schrijver, Rotterdam)

Schutterstraat 25-27. Ontwerp: B. Gremmen Architect, Rotterdam

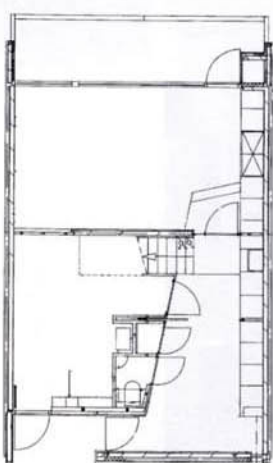
Twee in één stijl ontworpen woonhuizen (samen 10 m x 10 m), waarvan de scheidingswanden, voor- en achtergevel gedeeltelijk merkwaardigerwijs schuin zijn gezet. De plattegronden van beide huizen zijn gespiegeld en gekeerd georganiseerd op een traditioneel schema. De woonverdieping is uitgebreid met een hele tussenverdieping met vides. Op het dakterras staan zelfstandige units. (Foto: architect)

dakrand in trespas anders te detailleren. Dat is er niet van gekomen. Het is uit-

Foto: Peter de Ruig, Den Haag

Schutterstraat 29. Ontwerp: Mecanoo Architecten, Delft

Een huis (7,0 m x 11,3 m) met praktijkruimte op de begane grond aan de tuinzijde. Een dwars in het midden geplaatste rechte steektrap is een terugkerend gegeven per verdieping. Hij voert eerst naar een woonlaag met balkons voor en achter en dan naar twee slaapverdiepingen. De gevel wordt beheerst door een gesloten begane grond en grote horizontale glasvlakken op de verdiepingen, die maar weinig stucwerk overlaten. Een van de leden van de maatschap, Chris de Weijer, heeft er zijn intrek genomen.

eindelijk ook aan de bewoners. Ik ga niet als welstandstoezicht optreden en eisen dat het veranderd moet worden."

Of het enthousiasme van de supervisor terecht is, is de vraag. Vooropgesteld moet wel worden dat het goed is dat een dergelijk experiment wordt doorgevoerd, dat de politiek de wijsheid heeft gehad de inhoud en uitvoering aan de architectonische professie over te laten. Maar daar staat tegenover dat

deze dan ook de verplichting heeft het vakmatig diepgaand te evalueren. Architecten zijn nauwelijks meer gewend om voor hun specialisme op te komen en er vakmatig over te discussiëren. De theoretisch onderlegde en publicitair actieve architecten Molenaar & Van Winden wijzen er op dat de door Verheijen gehanteerde categorieën eerder tot de stedenbouwkunde horen dan tot de architectuur. "Dat heeft er niet toe geleid dat de wand samenhangend is geworden. Je kunt je afvragen of aan

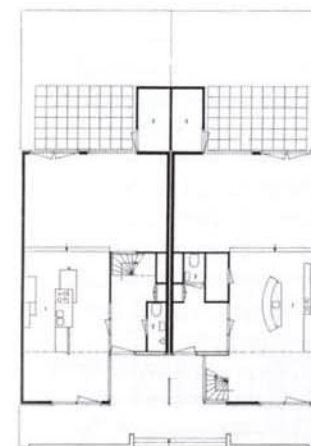
Schutterstraat 31-33. Ontwerp: Ton van Bergen Architect, Delft

Het pand (7,4 m x 11,8 m) is weliswaar opgedeeld in twee afzonderlijke appartementen, in één waarvan de architect zelf woont, maar door het smalle trappenhuis helemaal te beglazen en te openen naar de woonruimte op de tweede verdieping is toch een ruimtelijk geheel ontstaan. Eenzelfde effect wordt bereikt door het schuin geplaatste sanitaire blok op de begane grond te laten doorsteken in de vide. In de voorgevel valt een over de volle hoogte ketters uitstekende bouwmuur in betonsteen op in een verder uiterst sober vormgegeven gevelvlak. (Foto rechts onder: EGA Fotografie, Den Hoorn. Foto links: Peter de Ruig, Den Haag)

de spelregels genoeg de hand is gehouden, of dat zij op zich zelf genoeg garantie zijn daarvoor." Ook bij het bezigen van de referentie aan een grachtenwand, zijn veronderstelde coherentie en monumentaliteit, kan een vraagteken gezet worden. De specifieke stedelijke ruimte en de diversiteit van een gegroeid beeld van een gracht kunnen in één enkel straatje dat in één keer wordt aangelegd nooit of te nimmer worden bereikt. Bij het streven naar eenheid in een nieuwbouwstraat

zal nauwkeuriger en minder abstract gelet moeten worden op het raakvlak van architectuur en stedenbouw en in dit geval in het bijzonder op de architectonische componenten van het burgerwoonhuis daarin. Dat was immers de opgave: het maken van een ensemble bestaande uit een aantal individuele laat-twintigste eeuwse burgerwoonhuizen. Uiteraard heb je het dan over het omgaan met de rooilijn, het parkeren en de materialen zoals Verheijen terecht deed. Maar je zult het ook moe-

ten hebben over plattegrond- en geveltypologie, daklandschap, omheining van de percelen, het gewenste karakter en detaillering. Want juist op veel van die punten lijken de huizen afzonderlijke experimenten die, hoe interessant op zich ook, niet per se bijdragen tot de eenheid. Nadere architectonische analyse zou kunnen uitwijzen welke van de schat aan in de Schutterstraat gehanteerde methoden en vormen in een volgend project de zo zeer gewenste eenheid kan brengen. «

Schutterstraat 35-37. Ontwerp: Art Nieuwpoort, Delft

Twee even grote als eenheid ontworpen woonhuizen (7 m x 10 m) met enigszins afwijkende plattegronden. De huizen worden bijeen gehouden door een gemeenschappelijke ingangspartij over dubbele verdiepingshoogte. Deze ligt in een strook van twee meter, een verdubbeling dus van de even brede strook tussen rooilijn en trottoir. Ook binnen zet de vide aan de straatzijde zich in beide huizen voort, waardoor de woonkamer op de eerste verdieping verbonden wordt met de keuken op de begane grond. Een buitentrap van de slaapverdieping naar het dakterras geeft een extra dimensie aan de gelaagdheid van de gevel. (Foto: Piet Rook, Vlaardingen)

Schutterstraat 39. Ontwerp: Architecten- en ingenieursbureau Ir P.M.J. van Swieten, Leiden

Dit hoekhuis (6 m x 13,7 m) in rode baksteen zonder voorzone sluit de rij. De grote diepte en de hoekligging maken het mogelijk meer kamers aan de buitenmuur te leggen, waardoor er verlenging van het traditionele type ontstaat. Een dakopbouw brengt het huis op de voorgeschreven hoogte.